

Sofie Tornhill och Helena Tolvhed

Sambällsodaningens subjekt och horisonter

– om vänster och feminism som kritik och politik¹

Det var den 8:e mars 1857. I New York briserade kvinnliga textilarbetares missnöje över låga löner och långa arbetsdagar i en spontan demonstration. Skanderande tågade de längs gatorna, men slagorden tystades snart då polisen brutalt ingrep. Många skadades och arresterades, men minnet av kvinnornas tappra tilltag dröjde sig kvar. Det är på årsdagen av deras ansträngningar för att lyfta fram sina livsvillkor ur fabrikenas dunkel – och överhetens ogiltigförklarande av deras motstånd – som kvinnors kamp uppmärksammas världen över.

Ungefär så ser en av berättelserna om upprinnelsen till den internationella kvinnodagen ut. Enligt en annan är händelserna 1857 en fiktiv efterkonstruktion för att ge dagen ett heroiskt och precist ursprung. Ett syfte med detta är att ge en annan innebörd av kvinnodagen än den som kommunismen och Sovjetunionen under många år stod för.² I dag är däremot kopplingen till socialismen inte heller särskilt påfallande då kvinnodagen avhålls. Detta trots att den 8:e mars var en kommunistisk högtid under många år innan firandet fick en större

1. Tack till Hanna Pettersson och Katharina Tollin för viktiga bidrag till denna text.

2. Se Temma Kaplan »On the socialist origins of international women's day«, i *Feminist Studies*, nr 1 (1985).

internationell spridning. I riksdagen uppmärksammas vanligen kvinnodagen varje år med en jämställdhetsdebatt, där inte minst folkpartiet gärna gör anspråk på att ha gett upphov till den svenska jämställdhetspolitiken.

Myt och/eller verklighet, utifrån beskrivningen av den internationella kvinnodagen framträder några av de kontroverser som kantat och format feministiska politiker och åskådningar och som alljämt gör sig gällande, som gäckar och leder till dispyter. Det rör sig till exempel om kampen om historieskrivningen, en kamp som handlar om att definiera möjliga mål, medel och deltagare för feministisk politik, och om spänningen mellan olika förklaringsmodeller och strategier där kön och klass utgör två av de sammanflätade trådarna.

Inför den 8:e mars 2007, 150 år efter kvinnodagens möjligen fiktiva ursprung, uppstod en debatt på *Aftonbladets* kultursida. Debatten var inte oväntad: Feministiskt initiativ framgång hade uteblivit, vänsterpartiet och socialdemokraterna hade förlorat valet och i färskt minne fanns ett antal konflikter, dokumentärer och avståndstaganden. Feminismen och vänstern föreföll vara på väg utför slänten – med ratten i baklås. Det är dags för feminister att göra gemensam sak mot den nya regeringens antifeministiska politik, manade

Ira Mallik, och då krävs det realpolitik, inte bara teori, samt ett genomgripande klassperspektiv skilt från den blocköverskridande modell som Feministiskt initiativ förespråkade. Meriam Chatty och Lawen Mohtadi undrade i sin replik varför feminister ska bry sig om vänstern när vänstern med klass som sin främsta ledstjärna visat sig vara en opålitlig bundsförvant. Malliks upprop avfärdade de som ett utslag av vänsterns dåliga vana att rubricera intersektionella perspektiv som medelklassfrågor eller som krångliga, verklighetsfrånvända teorier. De fick medhåll av Karolina Ramqvist i *Arena*, som i polemik mot Mallik menade att klassperspektiv i högsta grad är närvarande och att det nu, med hotet från borgarna som en behändig täckmantel, blivit gångbart att racka ner på teoretiserande och »särintressen« (läs till exempel HBT och etnicitet). Därmed är man, enligt Ramqvist, tillbaka i en bekväm, endimensionell klassanalys. *Aftonbladet* å sin sida undrade om det kanske blivit dags för feminister att lämna identitetspolitiken bakom sig för att åter börja tänka i termer av klass och bry sig om undersköterskor och förskolelärare (*vanliga* arbetarklasskvinnor, får man anta).³

I den ena versionen betraktas klass som ett eftersatt element, i linje med argumentet att feminismen kommit att uppehålla sig mindre vid kapitalet och

3. Ira Mallik, »Nu jävlar, systrar!«, i *Aftonbladet*, 5 mars 2007; Meriam Chatty och Lawen Mohtadi, »Alltför enkelt!«, i *Aftonbladet*, 12 mars 2007; Karolina Ramqvist, »Oppositionsfäl- lan«, i *Arena* nr 3 (2007).

det materiella och mer kring identiteter och kulturella uttryck. I den andra skildringen framställs klass som det som än en gång ges företräde på bekostnad av andra typer av ojämlikheter. Men om det stämmer att klassdiskussioner är allestädes närvarande, vilken typ av klassförståelse utgår de i så fall ifrån? I stället för att ingå i en analys och kritik av kapitalismen som ekonomiskt system, tycks klassbegreppet numera figurera som kulturell markör. Vi kan se detta i berättelserna om de sociala handikapp klassresenären antas drabbas av vid kontakten med en mer eller mindre bildad borgerlighet. Vad innebär försöken att överskrida höger-vänsterskalan för feministisk analys och politik? Och hur knyts vänster-högerdimensionen till motsättningarna mellan kapital och arbete och mellan de eliter som kontrollerar dagens globala flöde och dem som exploateras som en konsekvens av detta? Och om klass är ett av de begrepp som bör beaktas i enighet med den intersektionalitetstanke som Chatty, Mohtadi och Ramqvist förespråkar, och om Feministiskt initiativ särskilt vill belysa lågavlönade kvinnors villkor: varför är det i så fall viktigt att distansera sig från vänstern?

Som illustreras av historieskrivningen kring internationella kvinnodagen och debatten i *Aftonbladet* är det ofta i relation till en (tänkt) politisk vänster som

feminismens teoretiska och aktivistiska kartografi tecknas. Kanske är detta inte så konstigt med tanke på att feminismen och socialismen var två av modernitetens mest betydelsefulla visioner: samhällsomstörtande, emancipatoriska, revolutionära och samtidigt också biprodukter av de ordningar som de kritiserade. Att svaren på frågan om feminismens och socialismens inbördes relation är många och motstridiga är välkänt: feminismen har misstänkliggjorts som ett i grunden borgerligt projekt, socialismen har kritiserats för svagsynthet vad gäller könets betydelse, och liberala feminister har menat att feminismen kidnappats av vänstern. Utåtandena spänner hela vägen mellan alltför mycket och alltför lite symbios. Vidare har både feministiska och socialistiska analyser av klass och kön ofta haft en heterosexuell kärnfamilj som utsagd referenspunkt, vilket illustreras av livskraften i Heidi Hartmans tankefigur från 1979 om förhållandet mellan marxismen och feminismen som ett »olyckligt äktenskap«. Kritik mot att västvärlden utgjort den definierande utgångspunkten har riktats mot såväl marxism som feminism. Kritikerna har pekat på att framsteg och frigörelse för en vit arbetarklass eller för vita kvinnor har materialiserats på andras bekostnad, då imperialistiska ordningar har färgat även emancipatoriska projekt som dessa.

4. Heidi Hartman, »Det olyckliga äktenskapet mellan marxism och feminism« i Hillevi Ganetz, Evy Gunnarsson och Anita Göransson (red), *Feminism och marxism: För en mer utvecklingsbar förening* (1986).

Inför sådana utmaningar faller marxismen och feminismen, som modernistiska »stora berättelser«, sönder i mindre fragment, vilket gjort att en skenbar enkelhet blivit svår att upprätthålla. Det är bland annat mot en sådan bakgrund som såväl vänstern som feminismen inte sällan menas ha drabbats av ett visst mått av förvirring eller av identitetskriser. I *Aftonbladets* fråga antyds att feminister skulle ha glömt bort den stora massan av kvinnor. På ett liknande sätt bottnar kristankarna ofta i föreställningar om att en förvanskning av feminismens historiska arv inneburit ett svek mot de förpliktelser och de subjekt som rörelsen *borde* inrikta sig mot. Härmed tros även framtida utopier vara hotade. Men frågan är om feminismens framtid kan utformas genom dessa rop efter ursprung och autenticitet, genom efterlysningar av feminismens *egentliga* frågor och *rättmätiga* subjekt.

I detta nummer av *Fronesis* vill vi uppmärksamma konfrontationerna och det ömsesidiga utbytet mellan politisk vänster och feminism, och slå ett slag för vikten av att studera kön och kapitalism i varandras kontexter. Betydelserna av och åtskillnaderna emellan »vänster« och »feminism« är förvisso inte självklara, och detta nummer av *Fronesis* blir ofrånkomligen del av de ständigt pågående processer där begreppen definieras, reproduceras och fylls med innehåll. »Vänster« och »feminism« lyfts här fram som historiska och politiska krafter i syfte att belysa hur de tagits i bruk, cirkulerat och skapat dynamik.

Bortom avståndstagande gester vill vi undersöka möjligheterna för subversiva och produktiva interventioner och samtidigt knyta an till feminismens och vänsterns obeständiga formationer.

Närmast efter denna introduktion följer ett samtal mellan Ulrika Westerland, vice ordförande i RFSL och tidigare redaktör för den feministiska tidskriften *bang*, och Johanna Gustavsson och Lisa Nyberg från Malmö Fria Kvinnouniversitet, där dessa mot bakgrund av de senaste årens turbulens diskuterar politiska utsikter och strategier för svensk vänster och feminism. Därefter är texterna indelade i tre avsnitt. I det första har vi samlat artiklar som väver samman berättelser om feminismens och vänsterns historier. De handlar om vänstern och feminismen som rörelser och idéhorisonter att identifiera sig med, förkasta eller omvandla; om hur vänstern och feminismen har formats av och genom varandra och ibland, utan större framgång, försökt ignorera varandra. Det andra avsnittet ställer frågor om förutsättningarna att bedriva feministisk forskning och politik i ett sammanhang genomsyrat av en numera globaliserad senkapitalism: Hur kan vi (åter) placera feministiska frågeställningar i kapitalismens kontext och hur kan vi studera formeringar av klass och kön utan att ta dess betydelser för givna? I det avslutande avsnittet synar vi antagandena om att feminismen har förlorat riktning och styrfart. En sådan diagnos tycks förutsätta att feminismen har ett urskiljbart ursprung som predis-

ponerar såväl deltagare som politiska målsättningar. I kontrast till detta ger texterna här en mer komplex bild av feminismens dåtid, nutid och framtid och söker efter framkomliga vägar i en terräng där en del landmärken mer kommit att påminna om irrbloss: systemskapet, patriarkatet, revolutionen. Vi hoppas att numret genom att blicka framåt och bakåt och vrida och vända på nuet ska visa på att feminismen och vänstern befunnit sig i kris och utgjort varandras kriser på skiftande sätt i olika tidsliga och rumsliga sammanhang. Om detta betyder att invanda antaganden uppenbaras och kanske rubbas, kan detta nummer av *Fronesis* i högsta grad vara produktivt.

Feminism, socialism och organiseringens motsättningar

Redan vid vänsterpolitikens konsolidering under slutet av 1800-talet kan kön sägas ha funnits inbyggt som en latent kris. I marxistisk teori beaktades kvinnor förvisso som en utsatt grupp, men deras underordning menades vara en funktion av klassförtrycket; en konsekvens av privategendomens införande och klassamhällets uppkomst, som därmed per automatik skulle komma att upphöra vid införandet av socialismen.⁵ Historikern Geoff Eley tecknar en översikt av kvinnors ofta ambivalenta positioner i mellankrigstidens

vänsterrörelser i Europa. En central komponent i politiska överväganden vid denna tid, då revolutionen just genomförts i Ryssland och bedömdes finnas inom räckhåll i flera andra länder, rörde klasskampens subjekt – arbetaren – och dennes historiska uppgift: genomförandet av proletariats maktövertagande. Eftersom själva det marxistiska projektets målsättning var att förstå och driva fram en omstörtning av kapitalismen, hamnade de specifika och exploaterande relationerna mellan kapitalister och arbetare i fokus. Arbeta blev lika med ett för de kapitalistiska produktionsrelationerna utmärkande lönearbete medan andra former av arbete, till exempel det som utfördes av kvinnor i eget eller andras hushåll, inte inkluderades i definitionen.

Frågan om kön kom att underordnas klaslojaliteten då arbetarklassen skulle hållas samman och skyddas från potentiellt splittrande utmaningar. Eley beskriver benägenheten att utmåla kvinnor som i någon mening nödvändiga men samtidigt opålitliga bundsförvanter i Europas vänsterrörelser. Misstänksamheten bottnade både i huruvida kvinnors krav på rösträtt och bättre villkor bäst skulle förstås som borgerliga intressen i konflikt med arbetarklassens egentliga ärende, och i föreställningar om kvinnors lättledhet och bristande insikter. Skulle kvinnor kunna stå emot det expanderade

5. Se Friedrich Engels, *Familjens, privategendomens och statens ursprung* (1982).

konsumtionssamhällets lockelser eller hemfalla åt kontrarevolutionärt vurmående för silkesstrumpor? Då de antogs sakna erfarenheter från verkliga livet sorterades kvinnor ofta in i kategorin »småborgerliga bakåtsträvare«. Den kommunistiska vänstern ordinerade vanligen lönearbete för att väcka kvinnorna ur deras politiska slummer; detta skulle skänka dem de insikter som stundande samhällsomdaningar krävde. De erfarenheter som de redan ansågs besitta uppfattades med andra ord inte som tillräckliga att grunda ett politiskt program på; för att passa in i det revolutionära manuskriptet måste de först omstöpas.

Vilka subjekt som räknas som politiska, vilka erfarenheter som anses brännande och vilka kamper som är värda att utkämpa har således redan från »början« varit frågor som upptagit och splittrat feministerna och vänstern. I två historiska studier med tyngdpunkten förlagd kring det så kallade svenska »folkhemmets« formativa period undersöks debatt och diskursiva förhandlingar kring kvinnors och »det kvinnligas« position i vänsterpolitiken. Med utgångspunkt i svensk kommunistisk press från 1930-talet analyserar Andrés Brink vilken typ av positioner som gjordes tillgängliga och vilket handlingsutrymme som därmed utmejslades för kvinnor inom den revolutionära vänstern. I sin text om socialdemokratiens hantering av aborträtten visar Carolina Jonsson hur klassanalysens snäva ramar gjorde frågan om kvinnors möjligheter

att bestämma över sin kropp och framtid svår att diskutera. Dessa studier belyser hur olika typer av avgränsningar leder till att olika dörrar öppnas eller stängs; genom att definiera en kamp, dess deltagare och mål hamnar något annat, eller någon annan, i skuggan. Denna problematik behandlas också i Cathrin Wasshedes diskussion, där hon utifrån intervjuer med män i utomparlamentariska vänstergrupper undersöker hur maskulin arbetarromantik samexisterar och ibland krockar med den jämställdhetssträvan och heteronormativitetskritik som också utgör grundläggande drag i rörelsernas uppbyggnad.

Som en följd av att den politiska vänstern agerat enligt antaganden om att uppmärksammande av kön riskerar att kompromettera och urholka klassprojektets styrka, har feminister på vänsterkanten varit intensivt upptagna av den spänningsfyllda relationen mellan klass och kön. Att ifrågasätta gränsdragningarna mellan produktion och reproduktion – att expandera gränserna för politikens område bortom en produktionsfär som definierats som manlig – kom särskilt att bli 1960- och 1970-talsfeminismens centrala strategi. Med den andra vågens feminism på 1970-talet lyftes marxismens svårighet att hantera kön fram i ljuset, samtidigt som radikalfeminismen i skarp polemik mot den marxistiska historieuppfattningen utvecklade teorin om ett samhällssystem – patriarkatet – vars grund inte var klass, utan kön. Om 1970-talets konkurrerande förklaringsmodeller

handlar Eva Schmitz text, som beskriver hur Grupp 8 både anammade och kritiserade inbitna föreställningar om kön. Schmitz lyfter också fram hur gruppen trots sin socialistiska identifikation ofta avskrevs som ett medelklassfenomen av andra vänsterrörelser.

Vänsterns och feminismens ibland smärtfyllda, ibland berikande och ibland plågsamt undvikta kollisioner levs och erfars på i högsta grad personliga, drabbande sätt. I centrum för Lynne Segals essä står memoarer skrivna av fyra kvinnor som verkade just före den andra vågens feminism och som fick stor betydelse för dess utformning: Yvonne Kapp, Doris Lessing, Simone de Beauvoir och Sheila Rowbotham. Utifrån deras självframställningar framträder en berättelse om kluvna lojaliteter, motstridiga identifikationer och omformuleringar av tillgängliga positioner. För Kapp, som bland annat gjorde sig känd som fackföreningskämpe, förblev kommunismen den starkaste identifikationspunkten. Den underordning som bottnade i kön eller sexualitet skildrade hon som personliga angelägenheter snarare än som politiska frågor. Lessing, som var aktiv i Rhodesias kommunistparti på 1940-talet, kom med tiden att värja sig mot såväl feminism som socialism. När hon tilldelades årets Nobelpris i litteratur hyllades valet som ett erkännande av feminismen och, som i prismotiveringen, »den kvinnliga erfarenheten«. Men för Lessing tycks denna kvinnliga erfarenhet främst ha bestått av en hopplös, hotfull och iso-

lerad utsatthet i det privata; knappast en möjlig utgångspunkt för emancipatorisk strävan. de Beauvoir å sin sida hyllades som en av feminismens allra mest centrala frontfigurer, men blev också avfärdad som en mansorienterad biologist. Genom offentligheten kring hennes liv, särskilt vad gällde det komplicerade förhållandet till Sartre, blev det privata måhända *för* politiskt, även i en del feministers tycke. I Rowbothams betraktelser av kampen för att införliva feminism och kvinnors erfarenheter i Storbritanniens radikala vänsterkretsar under 1960-talets upprorsår, gestaltas hur kön ofta visade sig utgöra vänsterradikalitetens bortre gräns. Hennes avskedsråd till de hånfulla och oförstående männen i den tidskriftsredaktion hon lämnade i protest var att de för ett ögonblick skulle försöka »föreställa sig att de hade fittor«. Genom de fyra kvinnornas memoarer blir Segals text en nära reflektion över utforskandet och tänjandet av gränserna för det politiska, men också över det långtifrån konfrontationsfria utbytet av idéer som förde feminismen och kvinnorörelsen i nya riktningar.

Som ett stråk i det första avsnittets texter löper inte enbart slitningarna mellan klass och kön utan också insikten att deras respektive betydelse, trots försök att lägga fast dem, varit under ständig förhandling alltsedan revolutionsåren. Texterna illustrerar hur »kvinnofrågan« och feminismen utmanat marxismen genom att blottlägga de utslutningar som givit förklaringsmo-

dellerna ett sken av stabilitet. Men de pekar också på att det i feminismens kamp för att göra kön till betydelsefull kategori finns en tendens att värja sig emot klass. Att klass med tiden kommit att bli något av ett spöke för delar av feminismen – ett element som hem-söker, utmanar och ibland ignoreras – kan delvis förstås mot bakgrund av de historiskt betingade farhågorna att klass ännu en gång ska sätta frågan om kön på undantag: feminismen och socialismen som varandras potentiella kriser.

Klass och kön i kapitalismens värdesystem

Det obestämbara inbördes förhållandet mellan socialism och feminism har också gett upphov till tvister om hur klass och kön kan förstås och fogas samman i teoretiska analyser. Under de senaste årtiondena har dessa ansträngningar tagit sig olika uttryck; försök har gjorts att bryta klassanalysens företrädare, som i patriarkatsteorin, och socialistiska feminister har genom utökning av socialismen sökt göra »äktenskapet« lite mindre olyckligt. Med avstamp i marxistisk teori menade de så kallade ståndpunktsfeministerna att kvinnors »dubbla« erfarenheter av förtryck gav dem en privilegierad relation till kunskap, varigenom feministiska och socia-

listiska analyser kunde expanderas och förfinas.⁶ Senare kom erfarenheternas status som en grund för kunskap att problematiseras, eftersom dessa formas och blir begripliga just genom de strukturer som de påkallas för att kullkasta. I linje med poststrukturalistiska antaganden blev erfarenheten det som skulle förklaras i stället för att utgöra källan till kunskap.⁷ Om diskussionerna om kapitalism och patriarkat var livliga och resulterade i ett stort antal böcker och artiklar fram till en bit in på 1980-talet, kan man i en lite svepande redogörelse hävda att flödet avstannade, eller delvis drunknade i en mångfald av andra frågeställningar. Det här var den tid då kvinnovetenskap och senare genusvetenskap växte till att bli etablerade discipliner på universitet världen över, bland annat genom att avgränsa sig från andra ämnestraditioner. Det var också en tid då feminismens utgångspunkter och analysobjekt häftigt debatterades. Ett argument som ofta återkommer är att i och med den kulturella vändningen och identitetspolitiken fick fokus på klass och kapitalism stå tillbaka.

Men skärskådandet av klassformationer och den kapitalistiska ordningen är knappast mindre angeläget i dag än tidigare. Tvärtom skulle det kunna hävdas att det nu, mot bakgrund av kapitalets globala omfattning och ef-

6. Se till exempel Nancy Hartsock, *Money, sex and, power* (1986).

7. Se till exempel Joan W Scott, »Experience« i Judith Butler och Joan W. Scorr (red), *Feminists theorize the political* (1992), s 25.

fecker, finns ett ännu större behov av feministiska analyser av kapitalismens ordningar. I det andra avsnittet vill vi ställa frågor om vad det innebär att bedriva feministisk forskning som utgår från den fundamentala betydelsen av kapital och klass. Här presenteras artiklar av Elizabeth Bernstein, Beverley Skeggs och Gayatri Spivak, samt en intervju med Skeggs. På olika sätt reser de alla frågor om kön i relation till senkapitalismens skiftande uttryck.

Under senare år har begreppet intersektionalitet rönt stor uppmärksamhet och det har i det närmaste blivit obligatoriskt att kommentera begreppets snabba intåg i såväl akademi som politik, inte minst i ett svenskt sammanhang. Klass och kön blir här till några av de angivna begrepp som indikerar ett uppmärksammande av samverkan mellan flera typer av differentieringar. Och onekligen är ingen enbart kvinna, enbart överklass, helt igenom definierad av etnisk bakgrund eller sexuella preferenser, utan alla kategoriseringar måste betraktas som provisoriska och reduktionistiska. Skeggs ställer sig i intervjun emellertid kritisk till det sken av likhet som hon menar uppstår då kategorier länkas samman i intersektionalitetsperspektivets kedjor. En mer farbar väg är enligt henne att i förhållande till någon typ av tematik undersöka olika kategoriseringars specifika logiker, där till exempel klass och kön förhåller sig till den kapitalistiska ordningen på vitt skilda sätt. Respektabilitet är ett exempel på en sådan tematik

som ofta återkommer i Skeggs arbete. Hon menar att konstituerandet av det respektabla har kommit att organisera samhällslivet i Storbritannien, där den nyliberala ekonomin och förändringar i produktionsordningarna lett till fördjupade klyftor samtidigt som regimen kopplar greppet om medborgarna genom reglering, övervakning och kriminalisering. I artikeln tar hon dokusåpor och det offentliga hatet mot skrånande, festande arbetarklasskvinnor som exempel på hur kulturella representationer sammanfaller med ekonomiska och politiska agendor. Uppvisningen av omoraliska, omåttliga och okontrollerbara arbetarklasskvinnor som görs till inkarnationer för allt det som anses ha gått snett i det brittiska samhället tillhandahåller individualiserande förklaringsmodeller som leder uppmärksamheten bort från undermineringen av välfärdsstaten.

Respektabilitet handlar inte bara om att rynka på näsan åt dem som anses sakna gott uppförande utan också, på ett mer grundläggande plan, om att dela in befolkningen i önskvärda respektive icke önskvärda samhällsmedborgare. Härigenom exponeras det kulturella transaktionssystem där respektabilitet fungerar som ett bytesvärde för medelklassen att investera i, genom målriktat arbete med allt från inredning till pianospel under uppväxten. Skeggs pekar i intervjun på vikten av att destabilisera detta maskineri genom att även studera bruksvärde: den typ av värde som inte kan bytas eller syftas till någon

form av investering i framtiden. För de som är utestängda från medelklassens bytesarenor är bruksvärde det som framförallt finns tillgängligt. Att inte oupphörligen investera i och arbeta med sig själv kan också markera ett avståndstagande från mallen för den gode medborgaren som uppför sig i enlighet med den nyliberala regimens diktat. Överfört till ett svenskt sammanhang betyder detta att vi genom att studera värdeskapande bland dem som »alliansen« talar om i termer av »utanförskap« och som disciplineras under »arbetslinjens« flagg kan få insikter om hur olika typer av värde ackumuleras eller ogiltigförklaras i relation till respektabilitet och formeringar av kön och klass.

Också Bernstein knyter samman feministiska frågeställningar med kapitalets organisering genom att ta sig an ett av feminismens mest omdebatterade ämne: prostitution. Denna koppling är, förvånande nog, inte helt vanlig. Trots att prostitution och andra typer av sexarbete onekligen innehåller en materiell aspekt – en penningtransaktion – har kapitalism och ekonomiska strukturer ofta fått en underordnad betydelse i feministiska analyser. Dessa har i stället centrerats kring sexköp som ett utslag för mäns dominans över och förnedring av kvinnor. Till exempel har senare års explosion av kommersiellt sex förståtts som en reaktion mot feminismens relativa framgångar, som ett sätt för män att ta tillbaka något av det som de förlorat i termer av makt och resurser. Bernstein bely-

ser hur den expanderande sexindustrin hänger samman med senkapitalismens omvandlingar, så som upplösningen av gränsen mellan det privata och det offentliga och servicesektorns utvidgning, vilka paradoxalt nog gått hand i hand med en ökad problematisering och disciplinering av manlig sexualitet. Vidare visar hon hur den amerikanska kvinnorörelsens tvivelaktiga och delvis ofrivilliga intressegemenskap med värdekonserverativa lobbygrupper har tagit form mot bakgrund av ökad statlig reglering av medborgarna, där moralisk disciplinering framförallt riktats mot arbetarklassmännens störande offentliga sexualitet medan medelklassmännens inkomstbringande sexutövande tillåtits passera.

I Spivaks text diskuteras betydelsen av kapitalets globala spridning och dess intensifierade konsekvenser. Hon visar hur kön manifesteras i de framstegsberättelser, formulerade av till exempel Världsbanken, FN och icke-statliga organisationer, som sätter likhetstecken mellan ekonomisk integrering och förbättrade villkor för kvinnor i »tredje världen«. Här blir det tydligt att varje försök att analysera köns- och klassformationer måste uppmärksamma det specifika i hur materialitet, diskurs och värde formas. Spivak betonar att kapitalismen, för vissa kvinnor, delvis har haft en »emanciperande« effekt men att detta inte kan upphöjas till en generell princip. Snarare kan den utvecklingsretorik som understryker hur kvinnors deltagande i den globala

ekonomin möjliggör ifrågasättandet av patriarkala »traditioner« läsas som en maskering av globala produktionsförhållanden där kvinnors arbete blivit allt viktigare för utlokaliserad profita-ckumulation. Ekvationen som anger ett samband mellan kvinnors frigörelse och kapitalets expansion går bara jämnt ut om klassrelationer utesluts. Som en kommentar till nationalekonomiska beräkningar av förväntat utfall skriver Spivak att »allt annat är aldrig lika«: olika faktorer kan inte enkelt separeras och att studera kön är också att studera klass. För Spivak, liksom för Skeggs och Bernstein, handlar feministiska klassanalyser inte så mycket om att »även beakta klass«, utan mer om att infoga analyser av kön och femininitet i ekonomiska sammanhang.

Apokalyps, sorgearbete och feminismens politiska tideräkning

Utmaningen består givetvis inte enbart i att placera feminismen i kapitalets kontext, i att förstå hur kön och klass formeras i samklang med den globala ekonomins villkor och skiktningar. Det är inte bara en fråga om att få till godtagbara analyser av hur klass och kön tillsammans med andra analytiska indelningar möjliggör och begränsar, värderar och förkastar olika subjekt och levnadssätt. Feminismen handlar också om att tänka sig en annan verklighet, att visualisera andra framtider än de som tycks omedelbart tillgängliga. Men

just när det kommer till framtidsvisioner diagnostiseras ofta feminismen som befinnande sig i kris: vad *vill* feminister egentligen? Som en del i krisdiagnostiken finns många gånger tanken om ett generationsskifte. Då, under andra vågen, fanns det slagord, en identifierad fiende och ett politiskt mål: »Krossa patriarkatet!«. Nu, under det som ofta omtalas som feminismens tredje våg, är problembilden mer splittrad och målet inte så tydligt. Då handlade det om produktion och reproduktion, nu om konsumtion. Då var feminister kollektivistiska idealister, nu är de självcenterade och desillusionerade. Sådana karikatyrer av feminismens förändringar blir lätt problematiska då materialitet och kvinnors erfarenheter ställs emot kultur, identitet och diskurser. Då systemskap och enighet ställs emot splittring och dödförklarandet av feminismens enhetliga subjekt, kvinnan. Då politisk aktivism ställs mot teoretiska irrgångar. Gemensamt för de tre texterna i det avslutande avsnittet är att de rör sig just i ett sammanhang där många av de feministiska fundament som, åtminstone från vissa utsiktspunkter, tagits för givna inte längre framstår som rimliga eller önskvärda. Texterna skrivna av Wendy Brown, Robyn Wiegman och Sara Ahmed blickar alla mot feministiska framtider genom att ställa frågor om nuet och det förflutna; om feminismens tidshorisont. Föreställningar om det som varit och om det som är aktualiserar idéer om ursprung, förpliktelse och om vilka som ingår i den

feministiska gemenskapen, varigenom också framtidsvisioner tar form. De tre texterna kan alla läsas som invändningar mot de linjära narrativen som finns implicerade i krisdiagnostiken. För »kriser« – det vill säga de tillfällen då vedertagna sanningar och utgångspunkter ifrågasätts och konfliktlinjer blottläggs – måste inte nödvändigtvis utgöra problem. Det som ser ut som en kris från en vinkel kan från en annan erbjuda en öppning och en välkommen möjlighet till förändring. Det som ser ut som en sammanhållen, framåtskridande rörelse från en utblick kan från en annan framstå som en utestängande förenkling.

I Browns artikel ställs frågor om vänsterfeminismens framtidsvisioner mot bakgrund av förlusten av tron på den revolutionära möjligheten. Modernitetens löfte om emancipation och ständig förbättring tycks avlägset. Borta är tron på att samhället i ett slag kan iklädas en helt ny skepnad. Ur stånd att på allvar formulera ett trovärdigt alternativ till det kapitalistiska system som den kritiserar har vänstern försjunkit i förlamande melankoli, menar Brown. Förutom vänsterns brustna revolutionära illusioner och därpå följande förlamning innehåller krisbeskrivningen av feminismen också könsdimensioner som bidrar till föreställningen att måltavlan har blivit suddig. Poststrukturalistiska omformuleringar av identitetskategorier och kritiken mot universella anspråk bidrog till undergrävandet av andra vågens utgångspunkter. Att vän-

sterns och feminismens revolutionära drömmar kanske krossats innebär dock inte att nostalgi över den förlorade möjligheten och resignation inför framtiden är det enda som återstår. Vilka möjligheter öppnas upp, undrar Brown, då vi gör oss av med big-bangmodellen som vårt hopp för samhällsomvandling?

Där Brown ser sorgearbete och melankoli spårar Wiegman apokalyptiska tongångar: föreställningar om att feminismen är på väg att förgöra sig själv. Det handlar då inte så mycket om att feminismen lider av förlusten av något som man tror sig haft i ett förflutet – systerskap, radikala idéer, en lösning i sikte eller vad det nu skulle kunna vara – utan mer om farhågan att nutiden inte mäktar bana väg för en bättre framtid. Undergångsberättelserna antyder att feminismen en gång befann sig på rätt väg, det fanns en startpunkt och ett mål; kvinnor som marscherade från gatorna, in på universitet och ut i politiken där de ändrade spelets regler. Men någonstans på vägen mot den postpatriarkala framtiden spårade feminismen ur. Sammanbunden med den apokalyptiska rädslan, menar Wiegman, är tanken om ett otvetydigt förflutet med direkta kopplingar till nutid och framtid. Berättelsen om feminismen antar då formen av en generationssaga där uppgiften för dagens feminister är att plocka upp sina förmödrars stafettpinne. Skuld och svek blir till ofrånkomliga beståndsdelar i en sådan linjär beskrivning av feminismens ursprung och framåtskridande som dess-

utom låter påskina att somliga, så som svarta och queera feminister, gör en senare entré. Som nykomlingar framstår deras anknytning till feminismen som mindre grundad och anklagelserna om splittring av en tidigare enad kollektivitet ligger nära till hands. Vad undergångsprofetiorna döljer, skriver Wiegman, är att feminismens historia skulle kunna skrivas på många olika sätt, att den aldrig varit självvidentisk och att det inte funnits något neutralt kollektiv som garant för kontinuitet och en ljusnande framtid. Det är tydligt att det bara är utifrån vissa positioner som feminismens kris kan uppfattas som något nytt.

Både Brown och Wiegman avslutar sina texter med att uppmana till ett bejakande av det oförutsägbara hos en framtid i tillblivelse. Även Ahmed skriver i termer av löftet hos det som ännu inte är, som ett hopp om en mer inkluderande framtid. Men hon varnar samtidigt för att en syn på framtiden som den tid då vi möter det än så länge okända riskerar att stänga dörrar till det som redan finns inbegripet i det förflutna. Särskilt för en transnationell feminism som strävar efter att bilda allianser med dem som underordnas i den globala ekonomin och som vill göra upp med den västerländska feminismens universella anspråk, är det enligt Ahmed nödvändigt att ta sig an det förflutna och nuets mångfald. Det

hon efterlyser är »bättre« förhållningsätt gentemot andra, där skillnader inte ses som beständiga eller alltigenom begripliga. Hellre än att tänka på skillnader som till exempel ras och kön som något som den andra *har* kan de förstås som en effekt på mötets nivå. Genom att se hur historiska och kontextuella premisser griper in i de möten vi har med andra, hur de möjliggör och omöjliggör förståelse och gemenskap, utforskar Ahmed förutsättningarna för motstånd och allianser mellan kvinnor som befinner sig på olika platser i de könade och internationella arbetsdelningarna. Vi står inför uppgiften att skapa ett »vi« där den andre inte återigen reduceras till ett tecken för skillnad eller till billig arbetskraft, skriver Ahmed; det finns inte något redan tillgängligt »vi« som feministiska kamper kan ta som intäkt för sin politik.

I skärningspunkterna mellan det förflutna, nuet och det kommande; på spaning efter outtalade historier, oförutsedda tillblivelser och en mer inkluderande framtid lämnar detta nummer av *Fronesis* feminismen och vänstern med en förhoppning om att ge ett bidrag till fortsatta konfrontationer mellan de visioner och övertygelser som provisoriskt kan betecknas som »feministiska« eller »vänster« (eller både och – och mer därtill).